

Suomi-kuvan tuuletusta

Allan Tiitta

Päivi Rantanen: Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1997, 250 s., nid. 149,-

Päivi Rantasen väitöskirjan aihe on mielenkiintoinen: hänen tavoitteenaan on selvittää, miten kuva Suomesta ja suomalaisista on muotoutunut ja muuntunut viimeisen runsaan 200 vuoden aikana. Tutkimuksen kohteena ovat "tosipohjaisiksi esittäytyvät" tekstit, asiakirjat, historiankirjat, journalistiset artikkelit, opinnäytteet, oppikirjat ja tutkimukset, joiden kirjoittajat kuuluvat kansallisiin merkkimiehiin.

Tutkimusaineisto on valikoitunut kaksinkertaisen pudotuspelin avulla. Ensin on haettu keskeisten historiallisten, oppihistoriallisten ja kirjallisuushistoriallisten teosten avulla aiheen kannalta merkittävimmät 1600–1800-lukujen kirjalliset vaikuttajat. Heiksi osoittautuvat Johannes Messenius, Daniel Juslenius, H. G. Porthan, A. I. Arwidsson, J. L. Runeberg, J. V. Snellman ja Z. Topelius. Näiden tuotannosta on sitten valittu muutama tekstejä, jotka kirjoittajan mielestä edustavat hyvin tutkimusaihetta. Näiden primaarilähteiksi kutsumiensa tekstien lisäksi Rantanen käyttää vertailu- ja täydennysaineistona muiden kirjoittajien tuottamaa tekstimateriaalia, kuten tietokirjoja, arkkiivisuja, erilaisia artikkeleita ja osin myös kaunokirjallisuutta. Ikävä kyllä teoksessa ei ole henkilöhakemistoa, joka auttaisi käytetyn aineiston laajuuden arviointia.

Lukija hämärän rajamailla

Rantasen tutkimuksen lähtökohtana on diskurssianalyysin ranskalainen suuntaus ja sen ehkä tunnetuimman edustajan Michael Foucault'n teorian. Kirjoittaja toteaa, että Foucault'n ajattelu on sen verran dynaamista ja vaikeaselkoista, että sitä ei voi soveltaa vain yhdellä tavalla, vaan kunkin tutkijan on sen pohjalta työstettävä omaa tutkimuskohdettaan palveleva käsitteistö. Valitettavasti Foucault'n ajattelun hämäryys on tarttunut kouriintuntuvalla tavalla myös Rantaseen: diskurssianalyysin ja sen metodien esittely on sen verran sekavaa ja monipolvista, että erilaiset käsitteet, kuten intradiskursiivisuus, interdiskursiivisuus, ekstradiskursiivisuus ja intertekstuaalisuus, uhkaavat viedä lukijan hämärän rajamaille.

Teoreettista selvitystä olisikin ehkä ollut hyvä havainnollistaa kaavakuvin, johon olisi merkitty teoreettisten käsitteiden viereen tekstiesimerkkejä. Nyt jo ennestäänkin liikaa kiusattu Messenius-parka joutuu vielä kärsimään diskurssianalyysin metodisesta esittelystä. Myös teoksen kielenkäyttö aiheuttaa hankaluuksia, sillä kirjoittaja tuntuu tykättyneen diskurssisanaan niin voimakkaasti, että hän työntää sen kehäpäätelyyn sortumisen uhallakin liian moneen paikkaan. Esimerkiksi lause "diskurssiiviset käytännöt ovat nekin diskurssiivisesti muotoutuneita, sillä yhteiskunnallinen ja diskurssiivinen todellisuus ovat dialogisessa suhteessa" tuo lähinnä mieleen toteamuksen, että "pallo on pyöreä, koska sillä on pallomaisia ominaisuuksia".

Rantasen mukaan diskurssit ovat "kansaa koskevia teoreettisia määritelmiä tai konkreettisia kuvauksia, joissa kansa representoidaan: tuotetaan merkitykselliseksi objektiiksi ja kuvataan, millainen tuo objekti on". Hän kategorisoi kunkin seitsemän mainitun kirjallisen vaikuttajan tuottamia diskursseja ja esittelee, mitä ne pitävät sisällään. Hän keskittyy aluksi hallitsevaan diskurssiin, jolla hän tarkoittaa sitä tekstin merkityssisältöä, joka perustuu tekstin tuottajan omaan ilmoitukseen tavoitteestaan ja joka on nostettu esiin myös kanonisoivissa jälkitulkintoissa. Toiseksi hän "lukee esiin" hallitsevan diskurssin kilpailijan tai kilpailijat, jotka puolestaan koostuvat niistä tekstin piirteistä, jotka eivät istu kirjoittajan tarkoitukseen ja hallitsevaan tulkintamalliin. Kolmanneksi hän tarkastelee vastakkaisten tekstien dynamiikkaa ja funktioita ja liittää ne ajankohdan yleiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja tilanteeseen.

Kriittisesti aineistoaan käsitellen Rantanen löytää klassikkojen teksteistä kuvaustapoja, joille hän on antanut luonnehtivia nimityksiä, kuten mahtavan menneisyyden diskurssi, auton maan diskurssi, paremmuus- ja huomommuusdiskurssi, skeptinen diskurssi, parannusdiskurssi, kotiliesi- ja korvapuustidiskurssi, egotrippidiskurssi ja

karjadiskurssi. Näiden diskurssien avulla hän on kyennyt hahmottamaan varsin ansiokkaasti niitä monikerroksisia aineksia, joista suomalaisuus on rakentunut ja rakentuu, ja samalla rikkomaan totunnaisia käsityksiä kansallisen Suomi-kuvan kehityksestä. Paikoittain tosin tuntuu siltä, että Rantanen runttaa vanhoja Suomi-kuvan rakentajia liiankin innokkaasti. Esimerkiksi sivun 74 alanoitissa hän väittää, että Hannes Sihvon toimittamassa Toisten Suomi -teoksessa ei juuri anneta arvoa ulkomaisten Suomi-käsityksille. Asiahan on juuri päinvastoin, Rantasen esittämä esimerkkilause on vain irroitettu ikävästi omasta asiayhteydestään.

Ongelmallinen diskurssianalyysi

Diskurssianalyysin jäsentämättömyys johtaa Rantasen ongelmiin kahdellakin tavalla. Toisaalta se sallii hänelle vapautuksia etsiä teksteistä merkityksiä aina tarpeen mukaan, ja sitten kun näitä merkityksiä on löytynyt niille annetaan kohtuuton painoarvo. Kuitenkaan useinkaan ei ole kysymys muusta kuin tekijän itsensä luomasta mielikuvasta tai muutenkin jo ennestään tunnetusta tosiasiaista. Ei kai Rantanen vakavissaan väitä, että vasta hän olisi diskurssianalyysin keinoin kyennyt saamaan selville, että esimerkiksi 1700-luvun alussa esitetyissä suomalaisten hyvää sotakuntoa ylistävissä käsityksissä ei ollut niinkään kyse suomalaisten taidoistaan antamien näytteiden vakuuttavuudesta kuin tuon ajan historiantarkoitukseksi ominaisesta pyrkimyksestä korostaa Suomen mahtavaa menneisyyttä.

Varsin kevyin perustein Rantanen päätyy myös valittamaan, että topeliaaninen työtä yli kaiken kunnioittava karjadiskurssi olisi noussut vallitsevaksi 1990-luvun Suomessa. Hänen mukaansa maassa, jossa on korkea työllisyys, ahkeruutta ja työteliäisyyttä ei saa arvostaa, koska se syyllistää työttömiä. Kolmannen sektorin jatkuva kasvu osoittaa, että maasta ei puutu työhaluja vaan työpaikkoja. Lisäksi topeliaanisen karjadiskurssin työntäminen 1990-luvulle asti ihmetyttää, kun väliin olisi voinut sijoittaa Väinö Linnan, joka rikkoi perusteellisesti Topeliuksen ainutlaatuisuuteen perustuvan heimokuvan ja antoi suomalaisille yksilöllisyyden takaisin. Selitykseksi ei oikein riitä se, että Linnan teokset eivät ole tietokirjallisuutta, sillä käyttäähän Rantanen Runebergin yhteydessä vertailuaineistona Hirvenhihtäjät-runoelmaa. Lisäksi Täällä Pohjan tähden alla -romaanin suhtauduttiin osin kuin historialliseen tutkimukseen, ja se vaikutti myös huomattavasti suomalaisten historiakäsityksiin.

Diskurssianalyysin ongelmat ja tutkimusaineiston vähäisyyden huomioon ottaen tuntuu yllättävältä, että Rantanen itse uskoo järkyttäneensä suuresti perinteistä Suomi-kuvaa. Hän kehottaa lukijoita suhtautumaan tekstiin rauhallisesti, sillä hän ei pyri kuvainraastamiseen, jonka tarkoituksena olisi rikkoa "kaikki myytit". Kerrattuaan vielä suomalaisuuden "kätkeyt" varjopuolet Rantanen päästääkin lopuksi lukijansa siitähdistuksesta, että suomalaisiksi syntyminen ei olisikaan ollut lottovoitto: "tämä representaatioiden vapauttaminen ei tarkoita, että suomalaisuus menettäisi tyystin arvonsa".

Edellä lausuttu kritiikki ei suinkaan tarkoita sitä, etteikö teos olisi lukemisen arvoinen. Tuntuukin siltä, että Rantanen pyrki juuri kärjistyksillä ja reippaan elävällä kielenkäytöllä sytyttämään keskustelua suomalaisuuden tulkintamalleista. Hän analysoi myös paikoin hyvin mielenkiintoisesti kansallisten suurmiesten näkemyksiä Suomesta ja suomalaisista sekä tekee hauskoja ja tarkkoja havaintoja. Paha vain, että käytetyn diskurssianalyttisen metodin vuoksi Rantasen uusiin tulkintoihin ei aina voi suhtautua vakavasti. Usein tuntuu siltä, että tutkija on hakenut (ja löytänytkin) menneisyydestä vain sellaisia käsityksiä, joita siellä pitäisi teorian mukaan olla. Ja etsivähän keinot keksii...

Kirjoittaja on filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede (Suomen Tiedeseura 1994) palkittiin Vuoden tiedekirja -palkinnolla.